

*Шевченко О. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Української медичної стоматологічної академії*

ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ В СУЧАСНІЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІЙ ПАРАДИГМІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду поняття концепту в сучасній перекладознавчій парадигмі. Однією з основних галузей когнітивної лінгвістики є лінгвоконцептологія, завданням якої є дослідження концептів та встановлення співвідношення мовних структур із концептуальними. Автор стверджує, що термін «концепт» вважається центральним для багатьох лінгвістичних дисциплін, проте нині не існує єдиного погляду щодо його визначення. Здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що концепт чітко структурований, виник і функціонує на базі декількох наук і характеризується міждисциплінарним характером. Автор звертає увагу на визначення ролі концепту в перекладознавстві. Виокремлено п'ять основних мовних підходів до розуміння терміна «концепт»: 1) лінгвокогнітивний; 2) лінгвокультурологічний; 3) логічний; 4) семантико-когнітивний; 5) філософсько-семіотичний. Під час дослідження проаналізовано значну кількість сучасних лінгвістичних праць, присвячених опису ознак і сфери функціонування, дефініції терміна «концепт», що мають вагомий теоретичний значення. У роботі представлено різні визначення терміна «концепт», охарактеризовано його структурні властивості та окреслено специфіку кожного з підходів, виокремлено спільні риси різних дефініцій, здійснено спробу сформулювати узагальнене, універсальне визначення терміна «концепт».

Незважаючи на всю різноманітність варіантів тлумачення, поняття «концепт» одноставно визнається одиницею ментального простору. Він структурує знання про світ і відображає національну специфіку членування світу. Виокремлено такі класифікації концептів: 1) за способом пізнання; 2) за способом вираження; 3) за ознакою унікальності-універсальності; 4) за відношенням концепту до суб'єкта концептуалізації; 5) за походженням; 6) за часом існування; 7) за структурою; 8) за способом репрезентації у мові; 9) за об'єктом і змістом концепту; 10) за рівнем абстракції імен концептів; 11) за критерієм досвіду; 12) за рівнем когнітивного осягнення; 13) за характером понятійного та емоційного змісту.

У статті виокремлено два основні напрями дослідження структури концепту: 1) когнітивно-епістеміологічний, 2) системно-ієрархічний.

Автор звертає увагу на те, що в сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур. Найважливішим зв'язком між групами реалій, вплив різних типів контексту зумовлює вибір способу передавання їх цільовою мовою в певному дискурсі, уможливлене розгляд національних специфічних термінів як елементів окремих смислових систем – концептів.

Ключові слова: концепт, перекладознавство, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика, різноманітна структура, ментальна сутність, мовне вираження.

Постановка проблеми. Нині відбувається стрімкий розвиток когнітології, що є показником кардинальної зміни парадигми гуманітарного знання. Когнітивна лінгвістика визначилася у мовознавстві як самостійний напрям, при цьому всі отримані знання інтегрує й узагальнює їх на пояснювальному рівні. О. Кубрякова зазначає, що когнітивна лінгвістика належить до низки наук, які вивчають один спільний предмет – когніцію. Це міждисциплінарна наука, що є «парасольковим терміном» для когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, логічного аналізу мови, теорії штучного інтелекту, нейрофізіології [1, с. 10–11]. Аналіз мовної семантики уможливило доступ до сфери концептів. У центрі уваги когнітивної лінгвістики перебуває мова як загальний когнітивний механізм, як інструмент – система знаків, що відіграють важливу роль у репрезентації (кодуванні) і в трансформованні інформації. Сучасне перекладознавство характеризується тенденцією до вивчення ключових понять лінгвістичної науки, серед яких виокремлюються «концептуальна картина світу» (О. Кубрякова, О. Селіванова) і «мовна картина світу» (Ю. Караулов, О. Кубрякова, О. Селіванова), концепт (М. Алефіренко, Н. Арутюнова, С. Жаботинська, В. Карасик, В. Маслова, Ю. Степанов) і концептосфера (Д. Лихачов, О. Селіванова), які передають один із найістотніших моментів буття людини. Це дозволяє зосередити увагу перекладознавців на вивченні процесів взаємодії мови, мислення та дійсності і ролі мови у формуванні внутрішнього світу людини. Все це спрямовує перекладача на досягнення адекватності відтворення в перекладі репрезентацій образних параметрів тих феноменів, що створюють неповторну картину світу певної лінгвокультури.

Актуальність статті зумовлена осмисленням дійсних підходів до вивчення взаємовідношення мислення, форми та свідомості, оскільки робити висновки про ментальні моделі дійсності, які відображені в мові взагалі і в мовній свідомості конкретних носіїв мови, можна саме за сукупністю концептів.

Метою статті є спроба проаналізувати та визначити найбільш релевантні сучасні лінгвістичні підходи до визначення поняття «концепт».

Мета дослідження зумовлює такі завдання:

- узагальнити різні підходи до класифікації концептів;
- визначити структуру, зміст та функції концептів.

Об'єкт дослідження – поняття «концепт» та сучасні лінгвістичні підходи до його тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт є об'єктом уваги фахівців із різних наукових галузей, що робить його міждисциплінарним феноменом для сучасного наукового дискурсу.

На сучасному етапі термін «концепт» застосовується у поняттєвому апараті таких наук, як лінгвістика тексту,

когнітивна семантика, лінгвокультурологія та психолінгвістика (Н. Арутюнова, В. Карасик, О. Кубрякова, В. Маслова, Ю. Степанов, О. Шевченко та ін.).

Як правило, дослідники пропонують різні дефініції концепту. Так, науковці, які працюють у руслі лінгвокультурології (С. Воркачев [2, с. 10], В. Карасик [3, с. 15] та ін.), визначаючи концепт, уважають основним факт етнокультурної зумовленості, а представники когнітивної лінгвістики (О. Кубрякова [1, с. 93], З. Попова, І. Стернин [4, с. 20] та ін.) роблять акцент на ментальній сутності концепту, його належності до сфери свідомості індивіда.

На думку О. Кубрякової, термін «концепт» є «парасольковим», він «покриває» предметні сфери декількох наукових напрямів, як-от когнітивна психологія та когнітивна лінгвістика, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та опрацювання інформації [1, с. 90].

У сучасному перекладознавстві науковці все більше уваги приділяють відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур. При цьому для перекладацької інтерпретації результатів вербалізації особливостей національних картин світу використовується термін «реалія» [5, с. 3].

Виклад основного матеріалу. Термін «концепт» увійшов у вітчизняний науковий обіг у 90-х роках ХХ ст., проте досі не має однозначного тлумачення. Згідно з різними дефініціями концепт – це «знання людини про дійсність у її елементах і перспективах» [6, с. 120]; *концепт* – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [7, с. 97]; *концепт* – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [8, с. 241]; *концепт* – це будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу, зберігається в національній пам'яті мови у вербально позначеному вигляді [9, с. 15].

У сучасній когнітивній лінгвістиці та лінгвоконцептології існують п'ять основних підходів щодо розуміння терміна «концепт» [10, с. 7]:

1) лінгвокогнітивний підхід інтерпретує концепт як одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості. За цим підходом концепт визначають як багатомірне смислове утворення, в котрому виокремлюються ціннісна, образна й поняттєва сторони, розуміють його як ментальну сутність, оперативну змістову одиницю загальної картини світу людини;

2) лінгвокультурологічний підхід тлумачить концепт як базову одиницю культури, її концентрат. За цим підходом концепт є семантичним утворенням, що характеризується лінгвокультурною специфікою, властивою представникам певного етносу. Він є культурно маркованою понятійною системою, цілим комплексом уявлень про предмет у свідомості носіїв певної культури;

3) логічний підхід аналізує концепти логічними методами поза прямою залежністю від їх мовної форми;

4) семантико-когнітивний аналізує лексичну і граматичну семантику мовних одиниць як основного критерію розуміння змісту концептів, засобу їх моделювання від семантики мови до концептосфери;

5) філософсько-семіотичний підхід описує когнітивні основи знакової природи концепту.

Багатомірність та різнобічність концептів стала поштовхом для розробки різних класифікацій цього явища відповідно до різноманітних критеріїв.

Виокремлюють такі **класифікації** концептів:

1) **за гносеологією (способом пізнання):** концепти наукової та повсякденної свідомості, що відображають наукову чи наївну картину світу;

2) **за способом вираження:** пізнавальні (мають поняттєву природу) та художні (побудовані на художніх асоціаціях);

3) **за ознакою унікальності-універсальності:** концепти-універсалії, присутні в будь-якій лінгвокультурі, та концепти-унікалії – ідіоетнічні;

4) **за відношенням концепту до суб'єкта концептуалізації** – індивіда, групи, етносу, людства (тут визначальним є національний, становий, класовий, професійний, сімейний та особистий досвід людини-користувача концептом; етнокультурні, соціокультурні та індивідуально-культурні) чи космічні або універсальні, соціальні та національні. Вважаємо оптимальним варіант їх зведення до універсальних, національних, соціокультурних та індивідуально-культурних;

5) **за походженням:** первинні (вихідні, з яких пізніше утворюються інші) та вторинні;

6) **за часом існування:** концепти Античності, концепти Середньовіччя, концепти Відродження, концепти Просвітництва, концепти Нового часу тощо;

7) **за структурою:** прості і складні;

8) **за способом репрезентації у мові:** лексичні, фразеологічні і граматичні;

9) **за об'єктом і змістом концепту:** концепт-мінімум, концепт-максимум та енциклопедичний додаток;

10) **за рівнем абстракції імен концептів:** концепти-універсалії духовної культури і концепти-символи – окультурені реалії, між якими на проміжному рівні (між предметною та абстрактною сферами) перебувають емоційні концепти;

11) **за критерієм досвіду:** апріорні (переддослідні) та апостеріорні (дослідні, емпіричні);

12) **за рівнем когнітивного осягнення:** базові, абстрактні та конкретні;

13) **за характером понятійного та емоційного змісту:** предметні, образно-схематичні та емоційні.

Концепт вивчається як складне явище, яке структурується з окремих взаємозумовлених частин. Існує декілька основних поглядів лінгвістів на структуру концепту як складного ментально-когнітивного явища.

Когнітивно-епістемологічний – один зі найпродуктивніших напрямів розробки тематики структури концепту.

Представники цього підходу беруть за основу репрезентовані концептом знання та інформацію, його будову, структуру, функціонування і розвиток [10; 11; 12; 13].

Погляди на структуру концепту в межах цього підходу варіативні. Так, В. Карасик розрізняє в структурі концепту образно-перцептивний, понятійний або інформаційно-фактуальний компоненти і ціннісний складник, тобто оцінку та норми поведінки [3, с. 82], а М. Нікітін охарактеризував концепт багатфакторною дискретною одиницею зі структурою, що складається з образу, поняття, інтенціоналу, когнітивного імплікаціоналу та прагматичного імплікаціоналу [14, с. 59–60].

Другий напрям досліджень структури концепту – системно-ієрархічний. Його представники беруть за базу для розгляду структури концепту впорядкування від вищого рівня до нижчого його частин або елементів [9; 15; 16].

Ю. Степанов підкреслив складність структури концепту і звернув увагу на дуалізм: до структури входять всі складники побудови поняття, з іншого ж боку, сама структура концепту робить його фактом культури, тобто етимологія, історія, сучасні оцінки та інші складники [17, с. 43].

С. Воркачев диференціює в концепті три складники: понятійний (ознакову та дефініційну структуру), образний (когнітивні метафори, які підтримують концепт у свідомості) та значущий (тобто ті етимологічні та асоціативні характеристики концепту, які визначають місце в лексико-граматичній системі мови) [2, с. 177].

Дослідна база О. Голованя – сучасні психолінгвістичні напрацювання, тому структуру концепту він презентує такою схемою [18, с. 19]:

М. Нікітін дає визначення модусів концепту як функціональних підструктур загальної глобальної понятійної структури [14, с. 58], а різновиди модусів пов'язані з їх функціями та типом інформації, яку вони зберігають:

- раціонально-логічний модус відповідає за формуванням логічних понять про об'єкт пізнання чи аспект дійсності;
- картинно-образний модус пов'язаний із наочно-чуттєвими уявленнями про цей об'єкт/аспект дійсності;
- модус фіктивності – це впорядкована сукупність метафор, які допомагають додатковому осмисленню пізнаваного;
- аксіологічний – містить оцінку мовцями фрагмента дійсності;
- ціннісний модус відповідає за оцінювання мовцями певного феномену щодо утилітарно-практичної чи культурної значущості [14, с. 59].

У перекладознавстві головними напрямками досліджень концептів є опис у певному дискурсі способів їх вербалізації та виявлення особливостей їх структурування з метою відтворення способів перевербалізації цих концептів цільовою мовою [19, с. 59].

Інтерпретаційна теорія перекладу (О. Чердиченко) та лінгвокультурний підхід до визначення концепту

(В. Карасик) є теоретико-методологічною основою таких досліджень.

Висновок. Таким чином, ми з'ясували, що поняття «концепт» є досить складним, оскільки воно має велику кількість тлумачень. Існує п'ять основних підходів до розуміння цього терміна: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний, логічний, семантико-когнітивний, філософсько-семіотичний. Незважаючи на велику кількість тлумачень, більшість учених сходяться на тому, що концепт є лінгвокогнітивною одиницею, що існує в свідомості людини, але знаходить своє вираження в мові. Існує багато класифікацій концептів, в основу яких покладені різні критерії, як-от за способом вираження, за походженням, за структурою тощо.

У лінгвістиці існує два основні напрями дослідження структури концепту (когнітивно-епістеміологічний та системно-ієрархічний) та з'ясували, що під час дослідження структурних характеристик концепту лінгвісти базуються або на його будові, функціонуванні і розвитку, репрезентованих ним знанні та інформації, на ієрархії структури концепту від вищих до нижчих його складників.

Дослідження цієї теми має **перспективи для подальших розвідок**, оскільки під час перекладі як художніх текстів, так і науково-технічних, у яких досить часто застосовується концептуальний аналіз значну роль відіграє концепт.

Література:

1. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. Тамбов : Институт языкознания РАН, 2004. № 1. С. 6–17.
2. Воркачев С.Г. Концепт как зонтичный термин. *Язык, сознание, коммуникация*. Москва, 2003. Вып. 24. С. 4–12.
3. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. Волгоград : Перемена, 2001. С. 3–16.

Рис. 1. Структура концепту (за О. Голованем)

4. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. 30 с.
5. Фесенко Т.А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2002.
6. Ермолаева Е.Н. Концепт CONFLICT и его объективация в лексико-семантическом пространстве современного английского языка. Иркутск : Кемеровский государственный университет, 2005. 250 с.
7. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу. *Вопросы языкознания*, 1994. № 5.
8. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебное пособие. Москва : УРСС Эдиториал, 2000. 352 с.
9. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. 123 с.
10. Шевченко О.М. Методи дослідження концептів. *Modern Science: Problems And Innovations: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*. Стокгольм, Швеція, 2020 С. 385–390. URL: <https://sciconf.com.ua/v-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modernscience-problems-and-innovations-26-28-iyulya-2020-goda-stokgolm-shvetsiyaarhiv/>.
11. Шевченко О.М. Методика проведення вільного й спрямованого асоціативних експериментів у дослідженні концепту. *Actual trends of modern scientific research. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. MDPC Publishing. Munich, Germany, 2021. Pp. 554–558. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-actual-trends-of-modern-scientific-research-17-19-yanvary-2021-godamyunhen-germaniya-arhiv/>.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
13. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Москва : Академический проект, 2001. 590 с.
14. Никитин М.В. Развёрнутые тезисы о концептах. *Вопросы когнитивной лингвистики*. Тамбов : Тамб. гос. ун-т. ИЯ РАН, 2004. № 1. С. 53–64.
15. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки русской культуры, 1999. 780 с.
16. Воркачёв С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 236 с.
17. Фаткуллина Ф.Г. Концепт как базовая категория лингвокогнитологии и лингвокультурологии. ФГБОУ «Башкирский государственный университет», 2012. С. 506–511.
18. Головань О.В. Семантико-ассоциативная структура концепта «война» (на материале произведений Р. Олдингтона и В.М. Гаршина). Барнаул, 2003. 19 с.
19. Гаврилюк А.П. Роль концепту у перекладознавстві . *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна*. 2012. Вип. 25. С. 19–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_25_9

Shevchenko O. The concept in the modern translation paradigm

Summary. The article is devoted to the consideration of the concept in the modern translation paradigm. One of the main branches of cognitive linguistics is linguoconceptology, studies concepts and establish the relationship between linguistic structures and conceptual ones. The author argues that the term «concept» is considered central to many linguistic disciplines, but today there is no consensus on its definition. This study suggests that the concept is clearly structured, originated and functions on the basis of several sciences and is noted for its interdisciplinary nature. The author draws attention to the definition of the role of the concept in translation studies. There are five main linguistic approaches to understanding the term “concept”: 1) linguo-cognitive; 2) linguocultural; 3) logical; 4) semantic-cognitive; 5) philosophical and semiotic. In the course of the study, a significant number of modern linguistic works devoted to the description of the features and the scope of functioning, the definition of the term «concept», which have important theoretical significance, have been analyzed. The paper presents various definitions of the term «concept», characterizes its structural properties and outlines the specifics of each of the approaches, highlights the common features of various definitions, attempts to formulate a generalized, universal definition of the term «concept». With all the variety of interpretation options, «concept» is unanimously recognized as a unit of mental space. It structures knowledge about the world and reflects the national specifics of the division of the world. The following classifications of concepts are highlighted: 1) by the way of cognition; 2) by the way of expression; 3) on the basis of uniqueness and versatility; 4) in relation to the concept to the subject of conceptualization; 5) by origin; 6) by the time of existence; 7) by structure; 8) by the way of representation in the language; 9) by the object and content of the concept; 10) by the level of abstraction of concept names; 11) by the criterion of experience; 12) by the level of cognitive comprehension; 13) by the nature of the conceptual and emotional content.

The article highlights two main areas of research into the structure of the concept: 1) cognitive-epistemological and 2) system-hierarchical.

The author draws attention to the fact that in modern translation studies, more and more attention is paid to the restoration of the national specifics of the conceptual spheres of various cultures. The presence of a connection between groups of realities, the influence of various types of context makes the consideration of national specific terms as elements of separate semantic systems - concepts.

Key words: concept, cognitive linguistics, translation studies, cultural linguistics, psycholinguistics, multi-level structure, mental entity, linguistic expression.